

SZEMLE KÖNYVEK

OTTOMANS – CRIMEA – JOCHIDS. STUDIES IN HONOUR OF MÁRIA IVANICS

Edited by István Zimonyi. Szeged, Department of Altaic Studies, 2020, 373 oldal

2020. szeptember 11-én 70. születésnapja alkalmából köszöntötték fel Ivanics Mária egyetemi tanárt a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának konferenciatermében. A jeles esemény alkalmából adták át a tanárnő tiszteletére összeállított *Ottomans – Crimea – Jochids. Studies in Honour of Mária Ivanics* című kötetet, amelyben magyar és külföldi kollégái, tisztelői által írt tanulmányok szerepelnek. Zimonyi István bevezetője után, amelyben Ivanics Mária életútját és munkásságát ismerteti, egymást követik a törökség kultúrájának és nyelveinek különféle vonatkozásait vizsgáló dolgozatok. A cikkek, amelyek a nyelvtörténet, az irodalomtörténet, a folklór, a diplomáciatörténet, a gazdaság- és a társadalomtörténet különböző területeire engednek betekintést, számos esetben kapcsolódnak Ivanics Mária kutatási tárgyköréhez is. Az összesen huszonkilenc cikkből álló kiadványban huszonegyet angolul, kettőt németül, egyet törökül, egyet magyarul, négyet pedig oroszul tettek közzé. Annak érdekében, hogy a kötet minél szélesebb körhöz eljusson, a szerkesztők máris feltöltötték a világhálóra.¹ A köszöntő kötet sokrétű tartalma miatt nem lehetséges valamennyi tanulmányról alapos elemzést nyújtani, azonban igyekszünk őket hol rövidebben, hol pedig hosszabban ismertetni.

Az ünnepi tanulmányok közül az elsőben Agyagási Klára három volgai bolgár nyelvjárást vizsgál, majd ismerteti és időben elhelyezi a bennük lezajlott $-d(r)- > -\delta(r)- > -y(r)-$ változást.

Témájában némiképp kilóg a kötetből Balogh László tanulmánya, amely a 10. századi bizánci–magyar kapcsolatokat járja körbe.

Hendrik Boeschoten írása egy eddig ismeretlen, 2018-ban felfedezett Dede Korkut-kézirat ismertetését tartalmazza. A szöveg az iráni Gonbad-e Qābūsól, egy magánkönyvtárból került elő. A cikk a kódex ismertetését követően egy, a vatikáni példányban nem szereplő új történetet mutat be, amelyben a hős, Szalur kagán sárkánnyal vívott viadalának elbeszélése szerepel. A szöveg egy másik újdonsága, hogy felsorolja az eposzban szereplő hősöket, valamint azok jellemzőit és jelzőit, ami szintén nem jelenik meg a korábbi ismert változatokban.

Egy kaukázusi török népnél, a karacsájoknál tett számos gyűjtőtűt eredményeiről olvashatunk beszámolót Csáki Évától. A karacsáj nép eredetének, tör-

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2021.1.151>

¹ <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/20156/1/Ivanicspdfversion.pdf>.

ténelmének és jelenlegi helyzetének bemutatását követően a szerző ismerteti az összegyűjtött folklórszövegek elemzésének tanulságait. A 19. századi orosz cári hódítások következtében a karacsajok egy része az elvándorlás mellett döntött, és az Oszmán Birodalomban telepedett le. A tanulmány fókuszában azok a siratók, népdalok és altatódalok állnak, amelyekben ezt az eseményt, magát a kivándorlást dolgozzák fel. A példaként felhozott siratók mindegyikében észlelhető a hátrahagyott család és otthon miatt érzett fájdalom és vágyódás.

Csató Éva és Lars Johanson közös cikkében az Ivanics Mária és Mirkasym A. Usmanov által 2002-ben kiadott *Däftär-i Čingiz-nāmā* különböző részeinek nyelvi sajátosságait vizsgálja. A nyelvi szempontból egységesnek nem mondható szövegeken érződik a Volga–Urál régió népességének sokszínűsége, azonban – mindent összevéve – az anyagban leginkább a csagatáj, illetve a kipcsakos nyelvi jelleg érvényesül. A tanulmány feltárja a szöveg nyelvi összetettségét, majd ismerteti annak felépítését, nyelvtani szabálytalanságait.

Danka Balázs Qādir ‘Ali-beg Jālāyirī’ 1602-ben befejezett, volgai török nyelven írt munkája, a *Jāmi’ at-Tawārīχ* egy félreértett bekezdését tárja az olvasó elé, valamint közli az általa angolra fordított, javított verziót. A szövegnek két kiadása van, a jelen cikk az 1991-ben R. Syzdykova és M. Kojgeldiev által publikált cirill betűs, kazah nyelvű példányon nyugszik. A dolgozat célja, hogy a vizsgált szöveg példáján keresztül szemléltesse a félrefordítás veszélyeit, amely akár olyan közelinek vélt nyelvek között is előfordulhat, mint a volgai török és a kazah.

Dávid Géza az 1580 elején létrehozott Kirkai szandzsák kialakulásának és első bégje kilétének eredt a nyomába. A hiányos forrásanyag miatt nem egyszerű feladat magának a szandzsáknak a térbeli elhelyezése, valamint első „valódi” alkormányzója, Mehmed bég életpályájának a követése. A szórványos adatok alapján négyféle lehetőség rajzolódik ki az illető korábbi és későbbi állomás-helyeiről.

Dobrovits Mihály a Türk Birodalom utolsó, belső vívódásokkal teljes évtizedeit, valamint Pofu katunnak, Bilge kagán özvegyének a birodalom széthullásában betöltött szerepét vizsgálja.

Egy Szejjid Ali nevű, rabságba esett tímár-birtokos III. Murádhhoz intézett kérvényét olvashatjuk Fodor Pál írásában. Mint megtudjuk, a hasonló petíciók gyakoriak voltak, azonban az adott levél egyediségét írójának *szejjid* mivolta adta, vagyis az, hogy a próféta Huszajn-ági leszármazottai közé tartozott, vagy legalábbis annak vallotta magát. Kérvényének oka az volt, hogy fogságba esését követően nem tudta kifizetni a rá kiszabott magas váltságdíjat. A pozitív végkiímenetel érdekében több módon is igyekezett befolyásolni az üzenet címzettjeit: megemlítette a szigetvári hadjárat során tanúsított hősiességét, elkötelezettségét a hitharc iránt, végül *szejjid* voltát. A „próféta házához” való tartozás volt a muszlim világban az egyetlen vérségi köteléken alapuló társadalmi „osztály”,

amely megbecsülést és privilégiumokat biztosított. Sajnos nem derül ki, hogy a kérés előterjesztője milyen választ kapott.

Tasin Gemil felhívja a figyelmünket egy akár elhanyagoltnak is mondható, mindenesetre kezdeti szakaszban lévő kutatási témára: a románok és a tatárok már vagy 800 éve fennálló viszonyára. Cikkében szóvá teszi, hogy a romániai kutatások eddig ritkán és többnyire egyoldalúan közelítették meg ezt a témakört, akár egy-egy dokumentum szándékos mellőzésével is. Az 1990-es évek előtt csekély számban jelentek meg a tatárokkal kapcsolatos tudományos cikkek, azonban a rendszerváltással ez, úgy tűnik, megváltozott. A kommunizmus bukásával a román-tatár népesség is egyfajta újjászületésen ment keresztül: tatár nyelvű folyóiratot hoztak létre *Karadeniz* (Fekete-tenger) címmel, illetve sikerült képviselőkhöz jutniuk a román parlamentben. Több nemzetközi tudományos találkozót rendeztek, amelyek során megvitatták a tatár népesség kritikus kérdéseit, az ezekkel kapcsolatos kutatási témákat, s a konferenciák anyaga később meg is jelent. A kiadványok célja a tatárság valós történelmének vizsgálata.

Göncöl Csaba tanulmánya összegzi a *Čingiz-nāmā* írójával, Ötemis Haddzsival kapcsolatos jelenlegi ismereteinket, illetve a mű két fennmaradt kéziratát (a taskentit és az isztambulit) is bemutatja. Ötemis Haddzsiról igen kevés információ maradt fenn, az azonban kiderül, hogy „régii történetek” gyűjtésével és feljegyzésével foglalkozott. Az életére vonatkozó pár adaton felül egy-egy elejtett megjegyzése rávilágít gyűjtési módszerére is.

Funda Güven Halide Edip Adıvar (1882–1964) két regényén keresztül mutatja be a tatárságot mint a „mátság” képviselőit a török irodalmi hagyományban. A tanulmány az író nő életének felidézésével indul, majd ismerteti a két mű keletkezésének hátterét, okait. Élete során Halide Edip megismerkedett a törökországi tatársággal, és igen nagy becsben tartotta a szerény, de művelt tatár asszonyokat. E jellemzők az elemzett két regényben, a *Yeni Turan*ban és a *Tatarcık*ban is észlelhetők. Mindkét mű középpontjában egy-egy tatár nő áll, akik kisebb-nagyobb mértékben megtapasztalják az etnikumukkal szembeni ellenséges érzelmeket a törökök részéről.

Murat Işık az ószövegségi Leviták könyvében található állatneveket vizsgálja, mégpedig az úgynevezett gözlevei Biblia szövegét összevetve a krími karaim Biblia-fordítás és a héber Biblia szövegével. Az állatokat három csoportra osztja: emlősök (18), rovarok (4) és hüllők (5). A szerző az egyes élőlényeket bemutató szócikkekben az állat megnevezése után annak angol fordítását és a szövegen belüli előfordulásainak számát közli, majd a szó eredetét, végül pedig a különböző török nyelvekben előforduló változatait ismerteti. A táblázatokban összefoglalt adatok segítségével a következő eredményre jut: az állatok többsége mindkét Bibliában hasonló vagy azonos néven szerepel, mégpedig török (oguz vagy kipszak) nyelvű megnevezéssel. A törökön kívül még héber, illetve feltételezhetően oszmán-török közvetítéssel perzsa, illetve arab szavak is feltűnnek.

Henryk Jankowski a Krím-félsziget török nyelveiben jelenlévő foglalkozásneveket elemzi, azok társadalmi és kulturális hátterét állítva fókuszba. Különkülön bekezdésben tárja fel és ismerteti a kun, a krími tatár, a karaim, a kirimcsak és a török nyelv forrásanyagában található mesterségeket. A tanulmányból kiderül, hogy a Krím térsége ebből a szempontból meglehetősen jól dokumentált terület a törökség viszonylatában. A ma vezetéknevekben, illetve helységnevekben tovább élő mesterségnevek közül nem egy egészen a régi törökig is visszanyúlik.

Mustafa S. Kaçalin a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményében őrzött, Vámbéry Ármin által adományozott kötet, a *Fabulae Turcicae quas in Idioma Latinum Transtulit Johannes Lippa* (Johannes Lippa által latin nyelvre fordított török állatmesék) című munkát közli. A gyűjteményben lévő fabulákat három másik kézirat állatmeséivel veti össze. A cikkben összesen harminc történet latin betűs átírását kapjuk. A szerző a lábjegyzetekbe tette a török mesék variánsait, amelyek az összehasonlítóhoz használt másik három összeállításban találhatóak. A mesék latin betűs átírásán kívül sajnos nem sokat tudunk meg sem magáról a kötetről, sem annak írójáról, sem pedig a témaválasztás indokáról.

Bayarma Khabtagaeva a jenyiszeji nyelvek számos tabuszavának hátterét ismerteti. Az idetartozó lexémákat három csoportba osztja: a gonosz szellemek elnevezései, a sámánizmussal kapcsolatos, illetve a medvére és vadászatára vonatkozó szavak. A szócikkekben először a tárgyalt elem különböző jenyiszeji nyelvekben használatos alakjait, majd egy vagy több jelentését olvashatjuk. Valamennyi kölcsönszó esetében megismerhetjük, hogy melyik nyelvből ered, és milyen alaki változásokon ment keresztül. Ami a szemantikai oldalt illeti, mivel tabuszavakról van szó, a jenyiszejiek vagy megváltoztatták azok eredeti jelentését (elsősorban a medvével, illetve vadászatával kapcsolatos terminusoknál lehet ezt megfigyelni), vagy török szomszédjaiktól kölcsönözték őket.

Ajándék az ajándékban Kincses-Nagy Éva tanulmánya, amelyben kilenc 'ajándék' jelentésű török szót kínál Ivanics Máriának születésnapja alkalmából. A kilences számnak a török-mongol kultúrában is nagy jelentősége van, mivel egy ajándéknak is kilenceszer kilenc darabból illet állnia (ahogy az Marco Polo utazásai leírásában is szerepel). A külön-külön bekezdésbe rendezett szavak elemzése hátterük feltárásával kezdődik, majd ezt követi a különböző török nyelvekben elterjedt alakjaiknak, illetve esetenként jelentésváltozásaiknak a szemléltetése. A szerző igyekszik bemutatni a szavak legkorábbi lejegyzett formáját, illetve még ma is létező kifejezések esetén jelenlegi alakjukat is.

Raushangul Mukusheva a néprajz világába kalauzolja az olvasót. Cikke három fejezetben hasonlítja össze a magyar népmesékben, népdalokban és népszokásokban fennmaradt sámánisztikus elemeket a kazah folklór anyagában megtalálható motívumokkal. Az első rész a sámánizmus világképét tárgyalja, mindenekelőtt a világfát, amelynek fontos szerepe van mind a magyar, mind

a török népek kultúrájában. A második rész a sámáni tudás elsajátításának három különböző lépcsőfokát mutatja be. Végül kitér a sárkány szerepére és ábrázolásmódjára a magyar folklórban.

Papp Sándor két erdélyi példán keresztül tárgyalja az Oszmán Birodalom viszonyát vazallusállamaihoz, pontosabban a szultánoknak a vazallus uralkodók feletti investitúrajogát. Erdély szerepe azért is lényeges az oszmán kutatások szempontjából, mert ebben az államban maradt fenn teljes körű forrásanyag a szultáni kinevezésekkel kapcsolatban. A cikk lényeges eleme, hogy szól a 17. század közepén kialakult új módszerről, amikor a szultán „ideiglenes” uralkodót nevezett ki Erdélyben.

Péri Benedek a 15–16. század fordulóján az Oszmán Birodalomban felbukkanó költészeti divat egy típusát, a *mádzsúndzsikhoz*, azaz kenőcskészítőkhöz szóló gazel típusát vizsgálja tanulmányában. Érdekes részlet, hogy nem sokkal korábban a perzsa irodalmi világban egy új irányzat, az incidentalizmus (*maktab-u vuku*) lépett színre, amelyben a költőt pillanatnyi környezete ihlette meg. Az oszmán költészet jellemzően igyekezett követni a perzsa példát, így idővel ez a legfrissebb divat is nyomon követhető az oszmán költeményekben. Az ilyen típusú perzsa és török versek jellegzetessége az egyszerűbb nyelvezet használata. Emellett a költemények azt az érzést keltik, mintha valós személyhez szólnának, és tényleges érzelmeket nyilvánítanak ki. A 16. században az oszmán mindennapi élethez hozzátartozott a kenőcskészítő üzlete, illetve az ott előállított cikkek használata, így joggal feltételezhető, hogy a perzsa incidentalizmus hatott az oszmán költészetre.

Róna-Tas András a kis kitaj írásos szövegek közül egy úgynevezett kisebb felirat részletes elemzését nyújtja. Ez a kitaj uralkodó személyes üzenetét foglalja magában, amelyet a feleségének szánt. Bár a szöveg igen rövid, mégis rávilágít az udvar működésére, és vizsgálatával jobban megismerhető a kitaj nyelv is. A szerző részletesen ismerteti a szövegben található írásjeleket, megadja azok átírását, majd a fordítását is, aztán görcső alá veszi az itt szereplő szavakat és nyelvtani szerkezeteket.

Claudia Römer a 16. századi Oszmán Birodalmon belüli népességmozgásokat és bizonyos területek elnéptelenedésének problémáját tanulmányozza. Elsősorban a török hódoltsági területeket taglalja, de megemlíti néhány anatóliai párhuzamot is. Rávilágít arra, hogy milyen módszerekkel igyekezett az oszmán központi vezetés meggátolni az ország egyes területeinek a kiürülését. A kincstár számára az elhagyatott területek, a meg nem művelt földek és a be nem töltött pozíciók gazdaságilag egyaránt károsak voltak, s ezeket új adók bevezetésével igyekeztek ellensúlyozni.

Társadalompolitikai szempontból veszi szemügyre Uli Schamiloglu a dzsin-giszida államot, illetve annak fejét. Azt a fontos kérdést veti fel, hogy a kán vajon autokrata vezető volt-e, vagy sem. Az államot a szerző nem csupán adminisztrá-

ciós hálózatként, hanem a Dzsingiszida-dinasztia és „népe” közötti egységként értelmezi. Az uralkodóval szemben a népet négy vezető törzs feje (*qarachi*) képviselte; ők választották és – amennyiben szükséges volt – állították félre a kánt. A szerző azt feltételezi, hogy az egyensúlyt és a stabilitást a vezető törzsek és a dinasztia között kötött házasságok alapozták meg. Számos alkalommal meg lehet figyelni, hogy a család női tagjai a fő törzsekbe házasodtak be, illetve esetenként maga a kán is ezek lányai közül választott magának feleséget. Eme írásba nem foglalt „megállapodásnak” természetesen volt némi gazdasági vonatkozása is.

Tóth Hajnalka az 1664-es vasvári békeszerződéshez vezető út szakaszait ismerteti. A tárgyalások menetének részletes feltérképezése mellett áttekintést ad egy 1662-ben keltezett békeszerződés-tervezetről is.

Meglehetősen késői irodalmi témát dolgoz fel Barış Yılmaz, aki az 1955-ben született török író, Murathan Mungan 1980–1983 között készült mesegyűjteményének háborús történeteit (*Cenk hikayeleri*) elemzi. Ahogy a szerző is említi, a mesék szereplői, motívumai, történetei és az elbeszélés módja nagy hasonlóságot mutat a törökség hagyományos népmeséivel, legendáival és mítoszaival. A négy vizsgált történet alapján azonban világossá válik, hogy a korábbiakhoz képest Mungan új hőst alkot meséiben. Habár valamennyiben egy ismert hőstípust jelenít meg, valamilyen szinten kifordítja őket önmagukból, így a történet kimenetele, tanulsága is egészen más lesz.

Vadim Trepavlov cikke a *Däftär-i Čingiz-nāmā* egy érdekes alakjának, a Moszkvát uraló Csagan kánnak a kilétét járja körül. A szöveg idetartozó fejezetének átvizsgálását követően arra a következtetésre jut, hogy Csagan kán személye valós történelmi események, szituációk, illetve legendás elbeszélések keveredéséből születhetett.

Varga Beáta a Bohdan Hmelnickij zaporozseci kozák hetman, uralkodó, hadvezér és III. Iszlám Giráj krími kán között létrejött politikai szövetség hátterét és kimenetelét ismerteti.

Ilja Zajcev és Resat Aliev egy I. Száhib Giráj krími kán által kiadott, töredékes formában fennmaradt *jarlik*ről értekeznek. A Krími Kánságban keletkezett oklevél olvasható részeinek bemutatásán felül a dokumentum jelenlegi állapotát is részletesen taglalja. A szöveg értékét emeli, hogy eddig ez az egyetlen olyan fennmaradt példa, amely betekintést nyújt a kánságon belül működő hivatalok tevékenységébe.

Zimonyi István szintén a *Däftär-i Čingiz-nāmā* egy elemét, az Etel elnevezést járja körül. Ismerteti annak változatait a különböző nyelvekben és forrásokban, majd részletesen bemutatja nyelvtörténeti hátterét is.

Balogh Orsolya